

EL REPUBLICANISME CATALÀ SUBJECTAT A LES QÜESTIONS CONCRETES. UNA NOTA SOBRE L'OBRA DE GOVERN DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, 1931-1939.

JOAN SERRALLONGA i URQUIDI, UAB-GRHISO.

- ¿Per qui votarà?

- Per una escombra, una manguera i uns espolsadors descomunals, amb els quals es pugui fer neteja completa al nostre país de tota l'antigalla, de tota la nosa i de tota la brutícia que hi ha; perquè es pugui fer un bon dissabte a Espanya, un dissabte com el que jo faré aquest vespre a casa meva!".

Irene Polo, "Les modistes catalanes diuen que votaran per a que es faci un bon dissabte". *La Humanitat*, 12-XII-1931.¹

Comença la nostra aportació amb una breu referència, un fragment de fet, d'una entrevista realitzada per la periodista Irene Polo a unes modistes catalanes. Són unes paraules espontànies i sentides en les que es deixa ben clar fins a quin punt volen que la nova situació sigui en especial una "neteja completa" de l'opressió viscuda, de l'antigalla del caciquisme, de la penúria patida per les classes populars i, en síntesi, de la situació de greu desigualtat que havia presidit la vida al nostre país fins l'arribada de la República. I és que el republicanisme no és un plantejament tancat, inerte, ans al contrari, és progressiu i plenament obert a les situacions de canvi que es van produint. Ara bé, anem a pams. Per a la nostra historiografia social resulta del tot evident que per a aconseguir valorar de manera adequada la resposta que a una determinada situació dona la població obrera, la més nombrosa i la més pobre, cal presentar primer correctament les seves condicions de vida i explicar com es modifiquen. Després d'aquest estudi afinarem millor el perquè de la lluita empenya i llur evolució. Per tant, hem de reivindicar una anàlisi més estesa i curiosa sobre aquest imprescindible tema. Hom pot usar, per exemple, l'eina dels pressupostos familiars obrers,² que estableix amb una certa precisió les tendències del nivell de vida. I, encara que el mètode té febleses evidents, manté una indubtable utilitat real. Habitualment situem en aquests pressupostos quatre apartats: l'alimentació, l'habitatge, el vestit i un enrevessat apartat de diversos. És sens dubte en aquest últim, una mena de grandiosos calaix de sastre, on rau l'explicació i la valoració efectiva del nivell de vida. Situar els canvis en aquesta correlació és el què ens indicarà si les mesures endegades per la Generalitat de Catalunya varen tenir uns efectes reals sobre el dia a dia de les classes populars, sobre la seva capacitat de resistència i, en una anàlisi posterior, fins a quin punt està ben delimitat un estudi de la progressió de la lluita de tot el col·lectiu.

La situació de les classes populars en el règim alfonsí havia continuat ancorada en la més vergonyosa misèria, la que ja s'arrossegava secularment. I és que la Restauració canovista havia tancat l'obrerisme –sens dubte, el seu més temut adversari– en el pou negre del pauperisme, impedit-li de mala manera la realització de qualsevol relació efectiva amb aquelles propostes que el republicanisme havia formulat de bon antuvi i que encara preparava. Per tant, bastir, recobrar o reconstruir de manera realista aquesta relació entre republicans catalans i obrers era una necessitat del tot ineludible des de qualsevol punt de vista. Això no volia pas dir que aquesta relació s'hagués perdut, no; però, sens

¹ POLO, Irene (2003), *La fascinació del periodisme. Cròniques (1930-1936)*. Edició de Glòria Santa-Maria i Pilar Tur. Barcelona: Quaderns Crema, p. 70.

² PERROT, Michelle (1974), "L'ouvrier consommateur". A: *Les ouvriers en grève. France, 1871-1890*. Paris: Mouton, v. 1, p. 203-250.

dubte, calia bastir-la amb cura per a tot el territori nacional i fer-ho amb rapidesa. Certament, a les envistes de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 –una contesa que després seria decisiva– el republicanisme catalanista havia connectat i prou bé amb els nuclis populars i obrers.³ Aquesta és una constatació per complet innegable, no deixar-ne constància és un error d'alguna interessada historiografia. Mentre, les dretes regionalistes s'adonaven molt tard que incloure obrers –o almenys algunes propostes mínimes– a les seves candidatures era en aquells moments un tema estratègic de primer nivell. Però, la realitat fou que les propostes de l'Esquerra tenien el do de connectar i, en canvi, les de la Lliga Regionalista i les dels seus acòlits tenien la rancior d'aquelles velles demandes mai satisfetes, l'antigalla de sempre, la tírria dels seus tradicionals trompeters i, sobretot, la qüestió eterna de dir sense fer. I, a més, diguem-ho ben alt i clar: la dreta regionalista havia maldat per mantenir intactes les essències d'un règim, el de la monarquia de la Restauració, que sempre li feia la feina de l'ordre. Cada vegada que es presentava quelcom que feia necessària l'actuació de la força pública, la dreta regionalista s'amagava darrera la vella idea retòrica de la pàtria catalana tradicional o feia una escapada a França i, mentre, deixava fer la feina bruta a la Guàrdia civil. I el mateix passava quan aquesta actuació la protagonitzava l'exèrcit. De fet, la Mancomunitat de Catalunya s'ensorrà immersa en aquesta greu indecisió i es feu fonedissa per la manca d'una base autènticament popular, que mai va cercar. Precisament, serà des de la dreta regionalista catalana que es maldarà indistintament a partir del mateix 12 d'abril, per desautoritzar aquest republicanisme triomfant, entestant-se en negar que existís un factor real de connexió amb les masses treballadores, per situar-lo rabiosament en la confrontació i per acantonar-lo en la forma de la vella rancúnia. No hi ha dubte que qui controla els elements de difusió de manera continuada pot acabar imposant les seves hipòtesis o, com a mínim, fer dubtar de la realitat. Començava així la historització de les negacions, on entre molts d'altres excel·lí Francesc Cambó: “la massa republicana feia anys que no existia: no hi havia més que els capitosts i llurs amics... En les eleccions del 12 d'abril, a les ciutats i en els conglomerats obrers, que és on els republicans obtingueren les majories, no es votà per la República, ni es votà tan sols contra la Monarquia; es votà contra tot l'establert: contra l'Església, contra els aristòcrates... però, especialment contra tots els que manaven i representaven un poder, una força, una jerarquia... o simplement un benestar o una situació superior a la de cada votant”.⁴ Aquesta actitud de negació del paper de les classes populars en el canvi de situació no serà pas una concreció aïllada, sinó que continuarà llargament.

La realitat, però, era una altra ben distinta. Una de les pautes bàsiques emprada conscientment pels relluents guanyadors de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 serà “fer dissabte”, però fer-ho amb fermes proposicions, amb aquells “espolsadors descomunals”, que havien anat preparant curosament i que constituïen des de bon antuvi la base immutable de l'oposició al despòtic règim anterior.⁵ Quan Francesc Macià, el líder dels catalanistes republicans d'esquerra, proclama la República Catalana, s'obren unes greus tensions polítiques i una no menys greu confusió amb el Govern provisional de la República a Madrid, presidit per Niceto Alcalà-Zamora. El 17 d'abril es desplacen a

³ Prenem, per exemple, l'estimulant anàlisi realitzada per Anna SALLÉS (1986), *Quan Catalunya era d'Esquerra*. Barcelona: Edicions 62, p. 59-69.

⁴ CAMBÓ, F. (1981), *Memòries (1876-1936)*. Barcelona: Editorial Alpha, vol. 1, p. 451. En el mateix to les valoracions fetes per Josep PLA (1973). *Francesc Cambó*. Barcelona: Destino, p. 596-598; (1976). *Articles amb cua*. Barcelona: Destino. *Obra Completa*, vols. 25 i 31.

⁵ Fem referència estesa en aquest punt central als textos bàsics, com ara: les Bases per a la Constitució Federal de la Nació Espanyola i per a l'Estat de Catalunya de 1869, el Projecte de Constitució Federal de la República Espanyola de 1873, el Projecte de Constitució Federal de Pi i Margall de 1883, el Memorial de Greuges de 1885, el Programa de la Solidaritat Catalana, dit Programa del Tívoli de 1907 i, finalment, el Projecte de Constitució Provisional de la República Catalana de 1928 (PCPRC). Els textos a: GONZÁLEZ CASANOVA, J.A. (1974), *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*. Barcelona: Curial.

Barcelona tres ministres per a trobar una solució. S'arriba a un compromís –després de dissoldre les diputacions provincials- i es constitueix ràpidament el Consell provisional de la Generalitat. Diguem, a més, que en aquesta transformació –en aquest *tour de force*- hi plana la possibilitat real d'assumir elements concrets de governació, elements que lligarien bé amb la campanya endegada per l'Esquerra abans de les eleccions. I és que tota l'obra de govern de la Generalitat de Catalunya, a mans dels republicans, estarà marcada per qüestions concretes que interessaven directament la població i no prioritàriament –com alguns analistes han sostingut, crec que erròniament- per un conjunt de dèries teòriques que tal vegada podien amagar el fons real de llur actuació. Entre aquestes qüestions concretes, hi ha també les que el republicanisme històric havia anat reclamant amb insistència almenys des del 1869. Perquè és aquí –entre les classes populars- on hi havia la verdadera base de la victòria electoral de l'Esquerra. Unes qüestions, doncs, que cada vegada amb més força tornaven a unir indissolublement una bona part del republicanisme al catalanisme popular, que com diem n'era el seu vertader suport. Sens dubte, aquesta plataforma s'havia mantingut explícita durant anys a l'únic lloc on havia pogut reeixir: el medi local i també dins d'algunes associacions. Estem parlant, en resum, d'unes realitats que en la seva demanda més ferma ja s'havien explicitat. És a dir, les demandes d'unes qüestions directament relacionades amb la vida diària de les persones, com ara el dret d'associació, la possibilitat inqüestionable i efectiva d'utilitzar la llengua pròpia,⁶ la llibertat d'ensenyament i professions, la completa llibertat de treball, la reforma en profunditat de les condicions de vida i treball per així millorar-les substancialment, la substitució de la beata i humiliant beneficència alfonsina plena de vella caritat per una assistència social ben regularitzada, solidària i tangible o la posada en funcionament d'una autèntica xarxa sanitària entre d'altres. Veurem com aquestes qüestions concretes ja són ben presents a les pautes que informen la Constitució provisional de la República Catalana del 1928, al redactat de l'Estatut de Núria (1931) i, a més, comprovarem que en quedaren suficients dins de l'Estatut de 1932 que ha de ser legalment la primera guia de govern. A la vegada, els textos del republicanisme històric, suara recobrat en tota la seva extensió dins de l'esperit dels governs de la Generalitat, es posaren al dia des dels moments anteriors a 1931 en el tema cabdal del territori nacional i també en el que fa referència a la seva base organitzativa: les comarques i, sobretot, els municipis.

Cal que fixem la nostra atenció, com ja hem dit, en els aspectes concrets i, per l'espai que tenim assignat, volem centrar-ho primicerament en les mesures destinades a canviar a millor les condicions de vida de la població catalana. Això sense oblidar, ni molt menys, que la construcció de totes aquestes propostes de canvi real es fa en el marc nacional. I és que aquest “dissabte com el que jo faré aquest vespre a casa meva” havia començat per la lluita empesa pel reconeixement de la Nació catalana en tota la seva intensitat. Una lluita que venia de lluny i que certament no es parará en el període de govern, perquè continuarà immersa en el devenir del catalanisme. Certament la forta lluita pel fet nacional, des de l'autèntic catalanisme popular, havia assentat lentament les bases per a arribar a una societat més lliure, més digna i més justa; una societat que te concreció real a la dècada dels anys trenta amb totes les seves convulsions. Aquest és un assentament que ja havia tingut cabuda explícita en els textos constitucionals bàsics suara esmentats: el de 1928 i el de Núria de 1931. Repassem succintament, doncs, les qüestions concretes que contenen, tot fugint de digressions essencialistes i erudites, per tal de fixar l'autèntic

⁶ “El català ha estat present en el sindicalisme obrer al llarg de la història de Catalunya”. BONAMUSA, F. “Sindicalisme i catalanisme”. A: ALQUÉZAR, R. et al. (2001), *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història (1931-2001)*. Barcelona: Columna, p. 69-77.

horitzó de l'obra del govern català.⁷ D'aquesta forma ens podem plantejar fins a quin punt l'obra de govern de la Generalitat de Catalunya a mans dels republicans respongué a totes aquelles sentides demandes que havien sorgit del vertader catalanisme popular.

En el marc propi d'acció plantejat a L'Havana el 1928 hom feia referència explícita a la possibilitat de donar cobertura a totes aquelles qüestions concretes que preocupaven l'obrerisme català i, per extensió, el conjunt de la població del nostre país. Així, hom incloïa decididament en el text, a més dels imprescindibles drets de reunió i expressió,⁸ aquelles proposicions bàsiques destinades a la millora efectiva de les condicions de vida i de treball de la població catalana: el títol referit al règim social, les cooperatives, tot el referit al règim sanitari, la igualtat de drets civils i polítics entre home i dona, l'habitatge digne i segur i, a més, tot el què fa cas al règim d'ensenyança.⁹ Al projecte de l'Estatut de Catalunya, dit de Núria, hom repetia bàsicament les propostes anteriors, però sens dubte força més meditates i rebaixant els termes més tallants. L'Estatut de Núria fou aprovat per la Diputació provisional els dies 12 i 14 de juliol de 1931. Corresponia al Poder de la República la legislació i a la Generalitat l'execució de qüestions concretes com la legislació obrera o les assegurances generals i socials. Eren, en canvi, de competència exclusiva de la Generalitat: l'ensenyament, la Beneficència i la Sanitat interior o les cooperatives i mutualitats. Pel què fa a l'Estatut de Catalunya, aprovat per les Corts de la República amb lentitud i moltes suspicàcies i promulgat el 15 de setembre de 1932, cap d'aquestes competències es va veure seriosament delmada, tot i que alguna serà reduïda. Per exemple, en l'aplicació de la legislació social hom hi anota: "serà sotmesa a la inspecció del Govern per a garantir directament el seu estricte compliment i el dels Tribunals internacionals que afectin ala matèria" (article 6). Ara bé, en aquest text legal, la Generalitat conservava la legislació exclusiva i execució directa de la Beneficència, la Sanitat interior o les cooperatives i mutualitats, a més dels elements derivats de la gestió de les atribucions de les extingides diputacions provincials.

El tema de les condicions de vida, el que comentem breument en aquesta ponència, quedarà molt ben fixat des de l'inici dins de l'estructura de govern de la Generalitat de Catalunya. Afectarà bàsicament als departaments de Governació, Treball, Agricultura, Sanitat i Assistència Social, però sens dubte hi havia serrells que estaven ficats en algunes altres responsabilitats. Com no podia ser d'altra forma, la República espanyola afrontà amb fermesa l'elaboració de lleis socials que el govern de Catalunya podia aplicar –i àdhuc incrementar-ne els resultats- sense massa traves seguint en l'aspecte essencial el mandat constitucional. El departament de Treball va quedar facultat *de facto* per a aplicar aquesta abundosa legislació, fruit de l'intervencionisme de l'Estat en matèria social i laboral, que es constituïa així en una peça autènticament clau de la seva política general.¹⁰

⁷ L'obra de govern de la Generalitat de Catalunya (1931-1939), que fins ara no havia tingut una valoració de conjunt, ha estat objecte d'un estudi rigorós i exhaustiu, departament per departament, dirigit pel professor Francesc Bonamusa. Apareixerà editat en dos volums (2006).

⁸ "Tots els habitants de la República, tenen el dret de reunir-se pacíficament i sense armes, i el d'associar-se per a qualsevol fi lícit de la vida", art 16. "Tota persona podrà, lliurement, emetre les seves opinions, de paraula o per escrit, per mitjà de la impremta o de qualsevol altre procediment; sense perjudici de les responsabilitats que imposin les lleis quan per algun d'aquells mitjans s'atempti contra la honra de les persones, l'ordre social o les institucions republicanes", art 17. PCPRC (1928).

⁹ Del règim social. Títol XXXI. "La casa catalana és el fonament de les llibertats i el seguríssim refugi dels catalans. Com a domicili de la família natural, la casa catalana és inviolable", art 11; "la casa catalana està exempta d'allotjaments", art 12. Del règim sanitari. Títol XXXII, art 202. Del règim d'ensenyança. Títol XXVI, arts 188 a 195. "L'Ensenyança primària serà obligatòria i gratuïta i estarà a càrrec de l'Estat", art 188. PCPRC (1928).

¹⁰ Fruit d'un estudi exhaustiu -la seva tesi doctoral- el professor Just CASAS i SORIANO ha publicat: *La política de Treball de la Generalitat Republicana (1931-1936)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2003. És, fins avui, l'únic estudi sistemàtic i conclusiu sobre l'aplicació d'una política de Treball per part del govern català en el període previ a la Guerra civil.

Els mateixos preceptes tenien efectes ben concrets en els temes dels departaments d'Agricultura i de Sanitat i Assistència Social. Aquest últim departament veurà com les seves funcions específiques es divideixen en les dues responsabilitats i molt després –en una de les conseqüències de la guerra- quedaran immerses de ple dins de l'estesa estructura de Governació. Naturalment durant la Guerra civil, i de manera precisa en l'etapa en la que Catalunya fou front de guerra, serà tota l'estructura la que tindrà un gir significatiu, però les mesures que es continuaran prenent d'ordinari tindran una clara continuïtat amb les propostes desenvolupades en el període 1931-36. D'aquesta forma, deixem ben clar des del principi que l'obra de govern de la Generalitat de Catalunya s'ha d'entendre compresa íntegrament en el període 1931-39, reduir-ho –com alguna vegada s'ha fet sense massa contemplacions- seria mutilar greument la segura continuïtat de les disposicions i de manera especial llur aplicació realista.

En el primer govern provisional de la Generalitat de Catalunya, format el 28 d'abril de 1931 sota la presidència de Francesc Macià i amb els equilibris propis del moment, les referides competències eren a mans de Carrasco i Formiguera (Sanitat i Beneficència), Serra i Moret (Economia i Treball), Vidal (Agricultura) i Casanovas (Governació), tot i que força aviat canviaran d'ubicació, de titulars i també d'atribucions. En l'anàlisi de les matèries relacionades amb les condicions de vida dins les conselleries de la Generalitat en el període de 1931 a 1939 hem de tenir present la greu dificultat d'estructuració d'aquests temes en qualsevol obra de govern. Fem esment del curt manteniment de la denominació Beneficència que ben aviat serà substituïda per la més solidària i definidora d'Assistència Social i al fet de veure desaparèixer la denominació de l'àmbit de Política Interior per la més reduïda i menys problemàtica de Governació. No hi ha dubte tampoc que el govern català s'avençava introduint els mecanismes assistencials en un departament propi, qüestió que l'Estat espanyol trigarà encara prou a resoldre satisfactòriament. La nova administració catalana, doncs, malgrat les mesures a precari es proposa ampliar molt aviat les seves funcions i a la vegada amb una estructura que permeti fer-les encara més efectives.¹¹

Immersos en el debat de competències i, sobretot, en la feixuga tasca de traspassos, els consellers iniciaran una competent política d'introduir-se ràpidament i amb fermesa dins de les institucions de l'Estat a Catalunya. La finalitat d'aquesta acció no era altra que la de tenir més pes i més informació autènticament verificable en el moment que arribés la realització efectiva d'atribució de responsabilitats i el traspàs dels corresponents recursos. S'intentava evitar així que els neguessin res o que els acabessin donant "gat per llebre". Aquesta atrevida política és la que desenvoluparà, per posar només un exemple, l'equip del conseller Carrasco i Formiguera. Hom col·loca representants a totes les juntes provincials de Sanitat i Beneficència, a l'Hospital Clínic (encara depenent del Ministeri d'Instrucció Pública) i ell mateix i després Nicolau Battestini a la Junta Superior de Beneficència del Ministeri de la Governació, tot comptant més tard amb l'auxili i un primer informe del Sindicat de Metges de Catalunya. El mateix passa, en el moment precís i per a totes les conselleries, en els organismes penjats de les diputacions provincials ara extingides. Cal fer esment que fins l'aprovació de l'Estatut i l'inici dels traspassos gairebé els únics ingressos de la Generalitat provenien dels que havien controlat històricament les quatre diputacions provincials. És en aquest sentit, i prenent de nou com a referència central les mateixes responsabilitats sanitàries i assistencials, que hem de situar la introducció de membres del departament a les Cases provincials de Caritat i de Maternitat i Expòsits de Barcelona, a l'Hospital civil de Lleida, a l'Institut Frenopàtic de Sant Boi de Llobregat, a l'Institut Torremar de Sant Genís de Vilassar o a la Casa de Beneficència de Tarragona per

¹¹ Vegeu: Generalitat de Catalunya. *Report del Govern. Decrets de la Presidència: Acords de la Diputació: Acords del Consell*. * (1932), Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat, i *Report del Govern. Acords del Consell*. ** (1932), Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat.

citar sols alguns exemples esparsos. Cal fer esment, sobretot en les conselleries suara esmentades, de l'encàrrec ràpid d'informes extensos i precisos a aquells organismes i associacions més propers al Govern de Catalunya per tal d'endegar més endavant una política que fos el màxim d'efectiva possible. En l'àmbit sanitari, per seguir l'exemple, els esforços dels professionals es veuran premiats al cap de poc temps amb la constitució del Consell tècnic de Sanitat, el 16 de novembre de 1931. Per tant, les disposicions que s'aniran prenent en els àmbits esmentats –sobretot les més nombroses del ple període estatutari- no es faran a cegues o “a les palpentes”, sinó amb una copiosa informació que ha polsat amb tota la cura possible l'opinió experta dels organismes i societats i, en tots els casos, amb un debat tècnic de primer nivell dins de cadascun dels camps. Desmentim així, crec que de forma prou evident i vull dir que molt contundent amb els fets, aquella crítica de *caos* que la historiografia pagada i la buida literatura administrativa dels guanyadors de la Guerra Civil va assignar rabiosament al govern català.

Fruit d'aquestes informacions i de la política d'immersió al territori són les lleis i els decrets aprovats en l'àmbit de les competències sobre condicions de vida i de treball que, com hem dit, restaren gairebé en exclusiva dins de l'esfera d'atribucions de la Generalitat. Així, doncs, la tendència inicial de la nova administració, clarament visible des del principi per a les classes populars, fou molt ben acollida. Però, no seria possible aquesta informació tan necessària si no hi hagués una bona comunicació amb les primeres instàncies del territori, és a dir, amb els governs locals. L'Esquerra ja havia fet bandera de les seves fortes i bones relacions amb els ajuntaments catalans. I és aquí on entra també de ple la vella connexió dels polítics que ara són al govern català amb els consistoris municipals, seguint així les petjades del republicanisme que havia mantingut viva la seva flama al medi local i àdhuc en força casos al comarcal. No són tampoc gens alienes a aquesta connexió, tan necessària per ser efectiva la política social, algunes associacions republicanes, tan ben lligades històricament al difós catalanisme popular. Com veurem més endavant, la formulació d'una llarga, laboriosa i ben complexa llei municipal de Catalunya està en plena sintonia amb aquesta necessitat tan evident de mantenir travat el territori i les sensibilitats locals amb la seva institució principal de govern: la Generalitat. Afegim-hi aquí el volum d'informacions –que sens dubte ocuparien un espai enorme, si és que les poguéssim disposar completes¹²- que arriben al govern català des d'instàncies municipals i societàries. La majoria d'informes fan referència a qüestions concretes relacionades molt directament amb els temes de condicions de vida i de treball i, per tant i com no podia ser d'altra forma, l'obra de govern de la Generalitat es subjecta en ferm a aquelles qüestions concretes que sense cap mena de dubte són al fons de les demandes de les classes populars catalanes.

Constituït el Parlament de Catalunya el 14 de desembre de 1932, amb la majoria aconseguida per l'Esquerra, es posarà en marxa la maquinària per a dotar el país de la legislació adequada en virtut de les competències atorgades a l'Estatut i, sobretot, dels compromisos contrets pel nacionalisme d'esquerres. Cal deixar constància de l'actitud permanentment obstruccionista de la vella dreta regionalista, ara reconvertida en Lliga Catalana, en tot allò que feia referència als retocs de les condicions de treball i de vida. Tot i això, en l'àmbit legislatiu hem de dir que el govern català àdhuc plantejarà un més enllà, seguint el fil de la situació quotidiana d'aquestes qüestions. Mentre, continuen apareixent al BOGC les disposicions sobre traspassos; però la realitat és que es negociava cada qüestió en els seus mínims detalls i les dues parts estiraven massa la corda, de manera que el procés resultava lent. D'altra banda, per al govern interior del nostre país es

¹² Cal referir aquí, i fer-ho en veu alta, que una bona part de les informacions emeses per les associacions catalanes, ateneus, cooperatives... resta encara fora del control dels arxius públics catalans. Foren saquejades per les tropes franquistes immediatament després de la seva arribada a Catalunya. Moltes s'han perdut i altres tal vegada han continuat *amagades* dins del caòtic laberint arxivístic de l'Estat.

posa en funcionament la iniciativa per a dotar-se de mecanismes suficients dins de les vigents previsions estatutàries. L'Estatut Interior de Catalunya fou aprovat en la sessió parlamentària del 25 de maig de 1933. Aquest important text legal feia bona la percepció segons la qual la política social constituïa un aspecte clau de la política general de l'Esquerra. És a dir, que malgrat no poder controlar la legislació estesa en aquesta matèria, sí que proposava aprofundir en la seva execució “per a beneficiar els treballadors”¹³ i dotar uns principis socials progressistes d'acord amb les aspiracions dels textos del republicanisme i amb les principals demandes expressades per la classe obrera. Al títol II, la Generalitat es feia càrrec d'àmplies competències sobre ensenyament, protecció del treball, instrucció professional i especialment assistència social i sanitària. Així, doncs, a l'empara dels textos legals existents el govern de la Generalitat proposa al Parlament l'aprovació d'un seguit de lleis i decrets per donar finalitat real a aquesta política social. És a dir, es tractava, dins dels límits establerts per la llei i en el territori de Catalunya, d'estructurar les bases d'un sistema de protecció que anés des de la política social més clàssica a tot el seguit de les qüestions diàries més concretes. Anem a veure ara en què va consistir aquesta legislació i els serrells de la seva execució.

En el període que va de la constitució del Parlament de Catalunya al 6 d'octubre de 1934 i en la matèria que ens ocupa, les condicions de vida, l'obra legislativa de les institucions catalanes es fonamenta en diversos textos: la Llei municipal de Catalunya, la Llei de Bases per a l'organització de la Sanitat i l'Assistència Social a Catalunya i, com a conseqüència, la Llei de Coordinació i control sanitaris públics, que donarà com a resultat l'elaboració del millor mapa sanitari que ha tingut el nostre país. El primer d'aquests textos, la Llei municipal de Catalunya, tingué una elaboració certament complicada, plena de fortes tensions i també d'entrebancs, però no hi ha dubte que és una de les pedres mestres de l'edifici i que així continuava la relació amb el vell republicanisme que de bon antuvi s'havia mantingut ben ferm en el medi local.¹⁴ L'assignació de responsabilitats als ajuntaments –sense deixar de banda el pes central de la Generalitat– s'inscriví de ple en les sempre bones relacions dels polítics del govern català i sobretot d'ERC amb els cercles locals, el seu suport més antic. Hom posava a les mans dels càrrecs municipals l'execució, el dia a dia, de totes aquelles qüestions concretes que també interessaven directament les classes populars. No se'ns pot amagar que els ajuntaments i les organitzacions obreres eren a la primera línia dels que veien com es consumien els pressupostos familiars als que hem fet referència i que, per tant, tenien la consciència clara de per on calia tirar. Així, doncs, a la llei es va deixar ben palès que els ajuntaments tindrien competències ben rellevants –algunes exclusives– en temes com ara la municipalització de serveis, aigües, obres (d'entre les que hi havia la “construcció de cases barates, econòmiques o populars”), els serveis públics bàsics, la construcció d'edificis escolars, l'assistència social i sanitària de caràcter domiciliari, el control de subsistències i mercats, la inspecció d'aliments i begudes, elements d'higiene i també algunes funcions sobre l'establiment de centres benèfics per a la prevenció i extinció de la mendicitat entre d'altres. En el punt de les obligacions dels ajuntaments hom hi feia constar la “política social i especialment la millora de les condicions de vida de l'obrer”. Escofet i Milà, brillant professor de l'Escola d'Administració pública de la Generalitat, en comentar la llei municipal, en diu que “s'han

¹³ *Estatut Interior de Catalunya* (1933), títol II “Principis socials”, articles 8 a 16, en especial de l'11 al 14. CASAS, J. (2003). *La política de Treball...* p. 103-106.

¹⁴ *Llei municipal de Catalunya*. Aprovada en les sessions del Parlament de Catalunya de l'11 d'agost de 1933, 19 de desembre de 1933, 15 de febrer de 1934 i 10 de juliol de 1934. La discussió fou molt lenta, tot i això va restar encara parcialment inacabada –mancaven alguns serrells– en quedar suspeses les funcions del Parlament. Al BOGC hi figuren les disposicions fins arribar al número corresponent al 17 d'agost de 1934.

recollit les aspiracions i inquietuds del millorament social. La porta és oberta a tots els progressos, a tots els desitjos d'una positiva emancipació econòmica i ètica".¹⁵

En altres temes concrets els ajuntaments catalans actuaren per delegació de la Generalitat, el què els donava una cobertura ben àmplia.¹⁶ Però, anem a pams. Des de feia molt temps els ajuntaments havien set gairebé l'única instància on s'havia actuat en la mínima suplència d'aquella misèrrima assistència alfonsina, tot això s'havia fet amb uns pressupostos autènticament eixorcs i, per tant, les realitzacions havien estat molt magres. Afegim-hi aquí el control dels prohoms i l'omnipresència dels cacics per tenir-ne un quadre encara més clar. Ara, amb la política concreta del govern català i amb la ràpida desaparició dels cacicats tradicionals, els ajuntaments podien endegar –i així fou– una política social real i fugir de les buides proclames dels vells trompeters del règim anterior. Conseqüència de les propostes concretes del republicanisme catalanista, dels “espolsadors descomunals” als que hem fet referència a l'inici, els consistoris catalans endegaran una estesa política per arribar a la construcció de vivendes, obres públiques de primera necessitat com ara els plans per a portar aigua potable, un control efectiu de preus i així mateix es posarà en marxa un renovat servei assistencial i sanitari entre d'altres. Foren els ajuntaments els que assumiren una demanda de recursos per a la construcció de centres d'ensenyament ben dotats, el què es traduí a la curta a Catalunya en la creació de 1.049 escoles durant els dos primers anys de la República.¹⁷ Cap d'aquestes mesures que hem citat és fruit –com en el passat– de debats teòrics estèrils, sinó de realitzacions efectives. Així, per exemple, s'acabaran del tot les traves caciquils i de tota mena per a la molt necessària municipalització d'aquells serveis considerats essencials. Tindrem ocasió de valorar la incidència real d'aquesta “política social” aplicada pels consistoris i dirigida pel govern de la Generalitat.

Els pressupostos familiars obrers havien tingut ja canvis d'entitat durant els dos anys de govern: el pas de fons dels capítols alimentari i d'habitatge al de diversos havia contribuït sense cap mena de dubte a millorar la qualitat de vida. Tot i això, dins del calaix de sastre que mesura el nivell de vida, l'assistència social i sobretot la sanitària ocupaven encara un lloc de singular relleu. I és que malauradament guarir-se havia estat sempre una qüestió de diners, d'un estipendi que la classe obrera no podia pas pagar amb la necessària regularitat. Això havia fet que els remeiers tradicionals, els que arreglaven “els espatllats” i també les pòcimes miraculoses haguessin gaudit d'un extens i florent mercat. Mentre, la *ratio* de metges per nombre d'habitants s'havia mantingut tradicionalment en uns nivells ben reculats. Durant l'etapa de la monarquia, la sanitat domiciliària havia estat, a una bona part del territori, completament deficient. Tampoc havien funcionat de manera correcta els dits hospitals comarcals i aquesta era una qüestió que ja figurava feia prou temps a les propostes de l'Esquerra i també a les organitzacions relacionades amb l'àmbit de la sanitat¹⁸. I és que la suplència de les autoritats locals no havia pogut apaivagar aquesta mancança tan greu. Per això, de bon primer, el programa del govern català està orientat a dues fonamentals proposicions: donar solució immediata a les mancances més flagrants i

¹⁵ MARQUÈS i CARBÓ, Ll. (1935), *La Llei Municipal de Catalunya (1933-1934)*. Barcelona: Gràfiques B. Portavella [hi ha diverses edicions facsímils]. Pròleg i col·laboració de Josep Ma. Escofet, p. XVII. Aquesta edició resulta una de les més útils per a seguir el desenvolupament de la llei. Escofet la qualifica com una obra substantivament catalana, realista, autonomista, pragmàtica, flexible, progressiva i de contingut social.

¹⁶ Les competències dels ajuntaments catalans figuren al títol VII (articles 102 a 106), al títol XII (articles 161 a 196) hi figura l'activitat municipal en matèria d'obres i serveis públics, al títol XIII (articles 183 a 196) hi ha la imprescindible municipalització de serveis.

¹⁷ CARBONELL, Jaume (1977), *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*. Barcelona: Edicions 62, amb un pròleg de Marta Mata, p. 168 i nota 2.

¹⁸ Fins i tot després de la Guerra Civil, els metges que havien reformat la Sanitat catalana continuaran la seva tasca, ara a nivell purament teòric. CREXELL, J. (1994). *L'Agrupació de Metges Catalans pro renovació de la Medicina (exili 1944-1946)*. Barcelona.

permetre la cobertura de l'àmbit local i comarcal a l'hora de posar en marxa les iniciatives. En el primer supòsit, les propostes del Consell tècnic de Sanitat seran recollides per la Conselleria que regeix ara Josep Dencàs, a la vegada que s'elaboren lleis específiques¹⁹ i s'introdueixen àmplies facultats a la Llei municipal de Catalunya. Fruit de la llei de bases i de la referida a l'organització assistencial es dota una estructura ben delimitada que dóna com a resultat un mapa sanitari correcte i ben pensat²⁰. Sens dubte aquests esforços –que no acabaran el 1936– permeten alleugerir sensiblement el pressupost familiar i faran que el calaix de sastre s'incrementi per a donar satisfacció a noves necessitats.

Després del 6 d'octubre, empresonat el govern català, tot va canviar. Durant setze mesos s'imposà militarment a Catalunya l'ocupació de les seves institucions. Es decretà de forma il·legal la suspensió de l'Estatut sota la llei marcial i, amb ella, una reforma prou radical de totes les propostes de l'etapa anterior. Es va viure en una situació excepcional, d'estat de guerra, i això feu que es portés a terme una depuració en tots els nivells. El coronel d'Intendència Francisco Jiménez Arenas, designat l'endemà pel Cap de la Divisió Orgànica, el general Domènec Batet Mestres, assumí totes les funcions del govern català, tant la Presidència com les conselleries. En base a aquesta potencialitat, es substituï de forma ràpida la majoria dels càrrecs institucionals i es realitzà una metòdica revisió a tota l'administració catalana. La majoria dels nous estadants provenien inicialment del camp militar, però ben aviat es va consolidar una línia de nomenaments en base a membres del PRR –els lerrouxistes– i, més tard, també de la CEDA. De moment, la Lliga Catalana va restar a l'expectativa, però amb evidents ganes d'intervenir-hi. Es tractava de provocar el rellevament de fidelitats, la reculada general de les innovacions ja endegades i, sobretot, la imposició del vell ordre a mans dels que fiaven en la impunitat de l'estat de guerra. En realitat, moltes de les mesures preses pels “governos” d'aquesta etapa podien provocar la *riota* si no fos que s'atenien a retallar qüestions tan necessàries i tan bàsiques per al nostre país. Tot i això, o potser per això, quan passem balanç d'aquesta etapa negra ens adonem immediatament que la reculada en les propostes concretes endegades des de l'Esquerra en els tres últims anys va ser molt gran i que la impopularitat de les mesures que s'anaven prenent va ser autènticament colossal.

D'altra banda, la crisi econòmica continuava ensenyorint-se progressivament del panorama i la política conservadora de les forces de dreta no havia aconseguit apaivagar gens els seus terribles efectes. Per aquesta impopularitat, per la consciència popular de la força de les mesures que abans s'havien endegat amb èxit i per la buidor dels resultats d'aquesta etapa negra, quan es convoquen les eleccions del 16 de febrer de 1936 la dreta catalana torna a estar per complet fora de joc. I és que de cap manera podia posar sobre la taula unes mínimes realitzacions –perquè no hi eren–, uns resultats efectius en l'angoixant tema de les condicions de vida i, per tant, de nou es trobava en el més terrible descrèdit front a les classes populars. Com ja va passar a les eleccions del 1931, ara la dreta tampoc pot connectar d'una manera efectiva amb les demandes de les classes populars i, de nou, les seves candidatures representen la part sensible del més reulat esperit conservador del

¹⁹ Decret de la Presidència (BOGC, de 7 de novembre de 1933), posant en vigor els acords de la Comissió mixta per a la implantació de l'Estatut de Catalunya relatiu al traspàs de béns inventariats de Sanitat interior. *Llei de Bases per a l'organització de la Sanitat i l'Assistència Social a Catalunya* de 22 de març de 1934. DSPC 170, annex 1. *Llei de Coordinació i de control sanitaris públics* de 13 de juny de 1934. DSPC 180, annex 1. Decret del 16 de juliol de 1934 (BOGC del dia 29). Reglament del personal tècnic adscrit als Serveis de Sanitat i Assistència Social. Un testimoni d'excepció és el de Josep Mestre i Puig, qui en un encàrrec personal del president Josep Tarradellas va redactar aquestes “Notes sobre la nostra actuació en el Departament de Sanitat i Assistència Social, 1932-1934-1936”, datades a Saint-Girons el 30 d'octubre de 1945. L'original mecanografiat és a l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Monestir de Poblet.

²⁰ *Llei de Divisió Sanitària de Catalunya*. DSPC, 196, annex 2, 10 de juliol de 1934.

país. L'Esquerra, doncs, aconsegueix vèncer majoritàriament a les eleccions i, de nou, es reprèn amb prou fermesa el ritme de les reformes.²¹

Vençut a Catalunya l'aixecament feixista del 18-19 de juliol de 1936, el govern de la Generalitat troba inicialment serioses dificultats per a mantenir el control efectiu de la situació política, almenys per a fer-ho de manera completa. Això no vol pas dir que no la controli ben aviat i, per tant, cal negar amb prou contundència que en aquest sentit es produís una situació caòtica. La pretesa (i en alguns camps il·lusòria) dualitat de poder que representaven els comitès i el govern català trobarà sortida legal en la creació de l'anomenat Comitè de Milícies Antifeixistes el 21 de juliol. No és aquí el lloc adient per establir la discussió de les conseqüències d'aquest acord, però sí que hem de ser clars en manifestar que el govern de la Generalitat controlarà ben aviat els ressorts necessaris per tal de continuar una política efectiva sense tuteles de cap mena, llevat naturalment de la situació brutal que imposa la guerra. Crec que la falsa polèmica entre la revolució i la guerra, amanida després del conflicte per aquells que alguna cosa havien d'amagar, no ens condueix enlloc. El funcionament del Govern de Catalunya continuarà manifestant-se principalment en les mesures que els diversos departaments van prenent i que es publiquen amb la convenient regularitat al diari oficial. La Generalitat va prendre de forma diligent un conjunt d'atribucions i responsabilitats que fins aleshores estaven en mans del poder central i ho va fer amb determinació. Josep Tarradellas, en comentar dos anys més tard aquest pas decisiu, exclamà amb rotunditat davant dels diputats del Parlament: "Calia, en un mot, d'una manera imprescindible, que sense perdre ni un instant, la Generalitat pogués disposar de les possibilitats d'ordre financer que tota guerra reclama!".²² Així mateix, les relacions de la Generalitat amb els ajuntaments continuaren pràcticament intactes en els seus eixos bàsics –no així la composició que, naturalment, es veu molt alterada– i es manifestaran en la presa de decisions realistes. I tot això sense atendre o sense deixar-se intimidar per intermediaris que podien presentar entrebancs de consideració. Podríem fer conèixer, per exemple, les impecables xifres de l'Ajuntament de Barcelona²³ per així reflectir a grans trets les de la major part dels ajuntaments catalans. En el tema de les mesures concretes que afecten directament les condicions de vida i de treball, l'objecte de la nostra anàlisi, la Generalitat les continuarà prenent de forma decidida, molt per sobre de les previsions estatutàries i del tot emparada per les especialíssimes circumstàncies. És a dir, no hi va haver una renúncia a continuar endegant aquelles reformes projectades amb fermesa durant l'etapa de normalitat estatutària. Ara bé, sens dubte, l'estadi de rereguarda –que s'allarga al nostre país fins el març de 1938– les possibilitarà de manera sovint més plena, enèrgica i operativa que quan Catalunya es converteixi de manera definitiva en front de guerra.²⁴ Dit d'una altra forma: el govern català no deixa de banda la continuació

²¹ *Llei sobre il·legimitat dels acords de les Autoritats i Organismes de nomenament governatiu que regiren la vida municipal catalana durant el període comprès entre el 6 d'octubre de 1934 i el 19 de febrer darrer.* DSPC, 9 de juny de 1936, annex 2.

²² "¿En aquelles hores angoixoses, en aquells moments en què una sola vacil·lació significava, potser, la derrota, no hauria estat una fallida imperdonable i una claudicació del nostre esperit de llibertat, del nostre civisme, del nostre sentit polític i patriòtic que, per escrúpols legalistes, haguéssim deixat de demostrar d'una manera ben palesa que Catalunya superava les dificultats sobre la marxa i que, no solament havia vençut a casa seva, sinó que encara tenia prou alè i prou decisió i prou empenta per a córrer ardidament a ajudar els nostres germans, que lluitaven arreu per la República?". [Josep TARRADELLAS]. *L'obra financera de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona, 1938, p. 14.

²³ BERNADAS, Vicenç (1938), *Les finances municipals en 18 mesos de guerra (Juliol 1936 – Desembre 1937)*. Barcelona: Ajuntament i Minoria d'Esquerra. Sobre l'acció social de l'Ajuntament barceloní durant la guerra, la memòria inèdita de Marià Martínez Cuenca: *La muralla invisible*. Original mecanografiat a la Fundació Rafael Campalans. Barcelona.

²⁴ El 5 d'abril de 1938, coincidint amb l'entrada de les tropes feixistes a Catalunya, el general Franco signa a Burgos la coneguda Llei de derogació de l'Estatut de Catalunya "en mala hora concedido por la República".

de les obres abans endegades, tot i que el signe de la guerra els imprimirà unes funcions a la curta ben distintes de les que haguessin tingut en una situació de normalitat.

Si bé és cert que la Guerra Civil representà un tall tràgic en els resultats obtinguts en l'etapa anterior, no és menys cert que, com hem dit, la Generalitat continuà assumint la continuació d'aquelles realitzacions amb tots els medis disponibles. En els primers i breus governs formats després del sollevament feixista es realitza una primera adaptació dels projectes anteriors per a acoblar-los a les noves i imperioses necessitats que marca la guerra. Citaré aquí, a títol d'exemple, l'obra realitzada pel conseller-delegat Josep Irla i Bosch en el camp sanitari i d'assistència social. Un treball autènticament model·lic que es tornarà a reprendre a mitjans de 1937, quan l'Esquerra es torna a fer càrrec ple d'aquelles responsabilitats. D'altra banda, els constants equilibris del govern català amb el CCMA (fins el decret de dissolució d'octubre de 1936) en tots els temes directament relacionats amb les condicions de vida són sens dubte reeixits i comporten una actuació que es pot qualificar de plenament operativa. En les renovacions de govern del 28 de setembre i del 17 de desembre de 1936, les conselleries citades quedaren a mans d'ERC (Governació i Cultura), de la UR (Agricultura) i de la CNT (Sanitat i Assistència Social i, en el primer govern, Proveïments). En el rerefons dels pactes malda l'eficàcia de continuar l'adaptació de resultats, obrint més la via que conduïa del decret al nucli local i també a les distintes organitzacions. Tot i això, diguem-ho, el camí no està gens exempt de fortes tensions, uns enfrontaments que comporten en ocasions la més profunda rancúnia. N'és un exemple clar d'aquestes formes d'actuar la confrontació de l'equip del conseller Joan Comorera amb la CNT davant de la difícil ordenació dels proveïments i sobretot tenint en compte les formes anteriors. Unes maneres considerades per aquell nou equip de govern com particularment maldestres: "s'havia de centralitzar la política de proveïments i la distribució dels articles de primera necessitat. Aquests comitès, aquestes *petites repúbliques*, havien de ser dissolts...".²⁵ S'acabava, de fet, una política de consells per passar a una altra més efectiva.

Arribem aquí a un punt sensible i polèmic, que no vull pas deixar passar. D'altra banda, tothom el coneix prou bé. Hom ha acceptat amb massa naturalitat que l'apartament dels consellers anarquistes de les tasques de govern –després dels fets de maig de 1937– va comportar una aturada de moltes de les reformes empeses, que, a més, es consideraven com de singular profunditat. S'ha volgut bastir sense massa escrúpols una estranya història de bons i dolents, un relat que, de fet, no va enlloc en el sentit de la realitat. Si acceptéssim aquesta dèbil premissa, malauradament tan estesa entre una determinada historiografia, hauríem de convenir que les mesures preses pel Govern de Catalunya des del juny de 1937 foren de qualitat netament inferior. Però hem de manifestar clarament que la realitat és una altra ben distinta i, a més, cal dir que quedaven encara més de dinou mesos de guerra a Catalunya. Encara avui ens deixa parats, diria que estupefactes, veure que una part considerable de les històries de la Guerra Civil a Catalunya acaben el seu relat a mitjan 1937, deixant en els llims o fent fonedís tot el període posterior... resulta increïble. Sense embuts afirmem que l'obra d'aquest govern del 29 de juny de 1937 –que arriba al final de la guerra– afronta amb tot el tremp necessari el tram més dramàtic del conflicte i també la resolució de problemes molt concrets. No és de rebut, per tant, parlar de baix nivell, ans al contrari, com els fets demostren molt clarament.

Durant tot el cruent i llarg conflicte civil, les realitzacions concretes es situaren per complet en un pla distintiu de les accions de govern, com no podia ser d'altra forma. El control centralitzat dels proveïments, l'aprovisionament continuat de la població civil a la

²⁵ Al discurs del Price del 20 de desembre de 1936, Comorera, parlant dels enemics de la revolució, ja ho havia deixat ben clar: "Hi ha, en primer terme, la demagògia pseudorevolucionària que per precipitar els esdeveniments, per voler precipitar la revolució, posa en perill la victòria". CAMINAL, M. (1984), *Joan Comorera. Guerra i Revolució (1936-1939)*. Barcelona: Empúries, volum II, p. 73-74 i nota 98.

rereguarda, la ràpida adaptació de la xarxa hospitalària a les necessitats de guerra,²⁶ la reubicació i noves línies d'habitatge (amb l'allau d'incautacions), el forniment d'escoles per a situar-les en les necessitats del moment (colònies infantils i de refugiats), l'aplec solidari de l'assistència social,²⁷ així com la urgent modificació de les condicions de treball –la nova jornada, per exemple– per adaptar-les a les feines considerades més imperioses, el pagament regular dels salaris (l'Oficina Reguladora) que assegurava una certa normalitat i la presa en consideració de totes les noves necessitats i dels nous serveis que amb rapidesa van anar sorgint seran prioritats realistes i incontestables del govern català i del conjunt de l'administració catalana durant tota la guerra. Els ajuntaments catalans veuran reformat de nou el seu règim intern i de composició per decret del 8 d'octubre de 1937, que derogava les normes per a la constitució i funcionament dictades just un any abans.²⁸ Afegim-hi aquí el crític problema de l'acolliment de refugiats de guerra que venen en grans quantitats a la rereguarda de Catalunya des de la mateixa primeria del conflicte i que arribaran a significar gairebé un terç dels habitants del país. Aquests refugiats troben la solidaritat plena de les institucions creades pel govern català per a poder verificar així la seva atenció immediata tot i les greus dificultats que s'hi presenten dia a dia.²⁹ Encara el mes d'abril de 1938 el Comitè d'Ajut als Refugiats decideix doblar les possibilitats d'acolliment a les poblacions de la segona línia del front, però, es farà amb prou inconvenients. Només a la Regió Sisena (Vic-Ripoll) hi eren atesos més de vint-mil refugiats controlats l'agost d'aquell mateix any. Nogensmenys important fou el desplegament d'efectius de la Generalitat i dels municipis per a poder acollir l'allau de desplaçats pel territori, que hom pot xifrar en un volum prou superior a les 150.000 persones. Una diàspora de persones senzilles que fugen com poden del terror feixista, tan abans, com quan el front de guerra arriba completament al nostre país. L'emocionat relat de Tísner sobre la dramàtica diàspora republicana, sobretot la que fa referència a la gent senzilla, encara avui ens impressiona fortament.³⁰

Finalment, en l'obra de govern de la Generalitat durant el període final de la Guerra Civil hi conflueix i continua la llarga sèrie de disputes amb el Govern de la República quan aquest s'instal·la a Barcelona des de la tardor de 1937. L'extensió i assentament del cos burocràtic del govern estatal i dels organismes militars es fa sense massa explicacions –o gens– i deixant de banda tan com pot el govern de la Generalitat. L'enfrontament institucional, la vexació permanent a la que serà sotmès el govern català, prou analitzada per la nostra historiografia recent, no contribueix a millorar les dures condicions de la població, ans al contrari. Ara bé, això no vol pas dir i hem de remarcar-ho que els temes concrets que queden a mans de la Generalitat no continuïn funcionant amb la necessària i possible regularitat, en allò que la situació comporta. Ens referim a l'assistència social, a la Sanitat, a les expedicions de refugiats a l'interior del país, a la política de proveïments fins que és assumida directament pel govern estatal... És a dir, que

²⁶ HERVÀS i PUYAL, C. (2004), *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra civil. Política i organització sanitàries: l'impacte del conflicte bèl·lic*. Barcelona: UPF – Tesi doctoral inèdita.

²⁷ F. MARTÍ IBÁÑEZ (1937). *Diez meses de labor en Sanidad y Asistencia Social*. Barcelona: Tierra y Libertad. ASSISTÈNCIA INFANTIL (1938), *L'obra realitzada i l'obra a realitzar*. Barcelona: Institut d'Acció Social Universitària i Escolar de Catalunya. Departament de Governació i Assistència Social (1938). *Oficines. Serveis i institucions*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

²⁸ ANC. 6049 a 6160. Exemples d'expedients de constitució d'ajuntaments. Hom pot seguir, detalladament, les despeses motivades per l'assistència a refugiats, prevista al decret de 9 de gener de 1937, a: ANC. Hisendes Locals. 1726 / U.I. 171 a 179. Vegeu també: Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència. (1937), *Els pressupostos municipals de Catalunya*. Barcelona: Servei Central d'Estadística.

²⁹ J. SERRALLONGA (2004), *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra, 1936-1939*. Barcelona: Editorial Base, annexos 1 i 2, p. 213-260.

³⁰ ARTÍS-GENER, Avel·lí [Tísner]. (1994). *La diàspora republicana*. A: *Obres completes de Tísner*. Barcelona. Volum V.

quan les tropes feixistes progressen ràpidament en territori de Catalunya i s'organitza amb tremp l'evacuació, la Generalitat continua assumint les funcions concretes que li eren pròpies, totes les que li han quedat. Encara el 21 de gener de 1939 es reuneix de forma completa i per última vegada el Consell Executiu de la Generalitat i no és fins que creuen la frontera el 5 de febrer que el Govern de Catalunya deixa d'existir. Però, també és ben cert que el govern català no ha deixat de banda les seves competències fins al final i aquest fet cal remarcar-lo amb decisió i amb prou cura en qualsevol anàlisi. Com ja s'ha dit, la brutalitat del franquisme, la completa barbàrie del feixisme, destruirà d'una forma del tot sistemàtica l'innovador i valent plantejament social i nacional construït per la Generalitat de Catalunya al llarg de vuit anys que foren autènticament decisius per al nostre país. No voldria acabar sense una brevíssima cita de Rovira i Virgili: "L'astre ha caigut darrere les muntanyes. Sento passar una freda ràfega de tristesa. A Catalunya s'ha post el sol".³¹

³¹ Antoni Rovira i Virgili descriu el sentiment dels que són a punt de creuar la frontera amb França. *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*. (Buenos Aires, 1940). Una altra edició: Barcelona: Llibres de l'AVUI, 1989, vol. 2, p. 41.